

Гаврилова Т. В.

асистент кафедри маркетингу НУХТ

Категорія “активність” як методологічна основа для вивчення проблем активізації діяльності

У статті з'ясовано значення поняття “активність”, яке є методологічною основою для вивчення проблем активізації діяльності.

Ключові слова: *Активність, рух, стійкість.*

Вступ. У кожній з наук поняття “активність” має свій дещо відмінний зміст, специфічні відтінки, що диктуються особливостями предмета. Проте широта використання цього терміну, обумовлена поширенням у найрізноманітніших галузях дійсності поняття, робить активність надзвичайно загальною категорією.

Постановка проблеми. У різний час питанню активності присвятили свої роботи: Аристотель, Е. Фромм, К. Попер, Д. Толанд, А. Маслоу, И. Ансофф, К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю, М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури, М. Портер, В.В. Орлов, В.А. Смирнов, В.Г. Мордкович, Н.А. Нугаев, В.Г. Афанасьєв, М.С. Каган, Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, М.І. Воейков, С.Л. Рубинштейн, К.А. Абульханова-Славська, А.І. Гретченко, Л. Ніколов, Л.А. Петрушенко, В.Є. Томашкевич, В.О. Василенко та інші.

Проведений аналіз використання терміна “активність” у дослідженнях філософів, соціологів, психологів, педагогів, біологів та в інших галузях суспільних наук дозволив зробити висновок, що в його тлумаченні та розумінні існують теоретичні розбіжності. Це зумовлено, насамперед, складністю і багатоаспектністю самого терміна “активність”, а також розкриттям цієї категорії через інші поняття - процес, рух, діяльність, дія, можливість. Звідси і різне використання терміна “активність” різними авторами.

Результати дослідження. На підставі проведеного аналізу літературних джерел нами здійснено узагальнення існуючих точок зору, які ми можемо умовно об'єднати у три групи:

- 1) активність як діяльність (О.М. Леонтьєв, Л.С. Виготський, М.І. Воейкова, П.В. Гречишнікова, М.С. Каган, В.В. Орлов);
- 2) активність як характеристика діяльності (В.А. Смирнов, В.Н. Сагатовський, В.Є. Томашкевич);
- 3) активність як характеристика здатності або спроможності системи до діяльності (В.Г. Мордкович, Н.А. Нугаєв, К.К. Платонов, В.Б. Роскин, Н.В. Максимова).

Перша група визначення характеризується абсолютизацією й універсалізацією діяльності, тобто ототожнює її з активністю. Так, Л. Виготський, ототожнюючи поняття діяльності, визначає активність як практичну предметно-почуттєву діяльність. За концепцією М.С. Кагана, людська діяльність визначається, як активність суб'єкта, направлена на об'єкти чи інші суб'єкти. А.П. Пашков визначає активність, як понаднормову діяльність.

Якщо ототожнювати поняття “активність” та “діяльність” згідно з першим напрямом визначення категорії “активність”, то проблеми активної діяльності та її активізації вирішуються самі по собі: будь-яка діяльність буде розглядатися як активна. Коли ж розмежувати повністю ці поняття, то виходить, що суб'єкт (система) може бути активним, не займаючись діяльністю, що суперечить теорії діяльності.

Наступним суттєвим недоліком визначення “активність - це діяльність” є те, що воно повністю дублює трактування поняття “діяльність”, чим порушує основне правило формування наукових понять.

Важливим етапом у диференціації понять “активність” і “діяльність” є дослідження І. Джидар'ян, яке дозволяє розмежувати вищезазначені поняття.

У співвіднесенні з діяльністю, активність є лише необхідною динамічною умовою і джерелом її становлення, реалізації і видозмін. Саме тому діяльність необхідно розглядати тільки в якості вихідного поняття для визначення категорії

“активність”. Логічним продовженням вищенаведеного є питання про те, яка діяльність (рух) є активною.

Всяку діяльність і викликані нею зміни у системі можна поділити на зовнішньообумовлену і саморух. Перший вид змін у системі визначається зовнішніми впливами і має переважно детерміністську природу та не призводить до самостійної зміни структури і рівня організації системи, її складові адаптуються до умов зовнішнього середовища.

Під зовнішнім середовищем розуміють множину елементів та їх взаємодій, які необхідні для даної системи, але не входять до її структури.

Узагальнене визначення адаптації системи до зовнішньообумовлених змін можна сформулювати так: адаптація – це збереження системи внаслідок докорінної зміни характеру відносин системи з середовищем і трансформації внутрішньої організації системи. Відповідно до такого визначення ми можемо зробити висновок, що адаптація виступає одночасно як процес (діяльність) і як результат і відповідно має дві складові – адаптивну реакцію і процес адаптації.

Під адаптивною реакцією пропонуємо розуміти зміну цілей діяльності або способів досягнення цих цілей, що впливають на взаємовідносини системи з середовищем. У свою чергу, процес адаптації пропонуємо розуміти, як процес змін у діяльності внутрішніх систем і підрозділів системи, що супроводжують адаптивну реакцію.

Другий вид змін у системі та процес адаптації переважно залежать від внутрішніх чинників, мають стохастичну природу й передбачають радикальну самостійну перебудову внутрішньої структури системи.

Зовнішньообумовлену діяльність не можна розглядати як прояв активності навіть у загальновживаному значенні цього слова, оскільки діяльність, підпорядкована даним детерміністського впливу, є відмінною (характерною) рисою пасивності. Саморух, навпаки, виступає як вихідне поняття для визначення активності. Практично всі значення терміна “активність”, які використовуються у різних сферах наукового знання і в загальновживаному

значенні, передбачають саморух – самовільні (довільні) зміни і процеси, самостійну дію, ініціативну діяльність.

Із наведеного вище випливає, що тільки саморух, а не будь-яка форма руху співвідноситься з активністю.

Друга група визначення активності, як характеристики діяльності передбачає дослідження самої діяльності окремо від системи, в якій вона здійснюється.

Таким чином, дана група визначення виключає можливість розмежування процесів саморуху і зовнішньообумовленого руху, оскільки відокремити тільки характеристику процесу саморуху від загального процесу руху неможливо, та не бере до уваги те, що основні ознаки категорії “активність” (ініціативність, самозабезпечення, надситуаційність, дієвість) належать самій системі, яка здійснює діяльність (рух). Між тим, система, яка володіє більшою масою та енергією, відповідно більш успішно забезпечує собі позиції і детермінує розвиток і активність тіл із меншою масою та енергією. А внаслідок відокремлення активності від системи зникають кількісні відмінності між більш і менш активними об’єктами і якісні аспекти активності, які полягають у здатності системи до самоорганізації.

Таким чином, правомірно стверджувати, що якою б не була інтенсивність зміни в системі, яка зазнала зовнішнього впливу, даний стан правомірно розглядати як стан певної пасивності. І отже, систему, здатну до саморуху, ми визначаємо як саморушну.

Із наведеного вище випливає, що джерело появи процесу саморуху, фактори, що визначають його рівень та форми, обумовлені системою, що здійснює цей процес.

Відповідно, третя група визначення активності, означає, що активність – це властивість, яка притаманна системі, а не процесу діяльності, яка сприяє взаємодії елементів системи між собою (саморуху) та впливу на зовнішнє середовище (перетворення, зміну, нейтралізацію, протидію). “... Активність, що зіставляється, реалізується в діяльності та втілює її характеристики, – пише В.

Хайкін, – змінює свою природу і піднімається на новий рівень розвитку самої активності, ... де вона в зміненому вигляді реалізується в більш широкому просторі...” [1].

Таким чином, проведений вище спеціальний аналіз найперспективніших досліджень означеної проблеми дозволив сформулювати власне визначення активності: це властивість системи, що характеризує першопричину генерування і здійснення процесів цілеспрямованого саморуху з метою зміни, розвитку та вдосконалення системи-продуцента і зовнішнього середовища.

Дане визначення дозволяє стверджувати, що активність необхідна як для появи саморуху, так і для його підтримки.

Зауважимо, що оскільки в природі не існує абсолютно саморушних систем і оскільки кожна система активна в якому-небудь одному відношенні і пасивна в іншому, то надання системі статусу активності означає, що в її діяльності переважає внутрішня детермінованість над зовнішньою. А отже, пасивність є прихованою, потенційною формою активності, а активність є потенційною можливістю існування саморуху.

Оскільки активність є системною властивістю, то відповідно і інші характерні особливості системи відіграватимуть важливу роль у формуванні і реалізації активності. Отже, закриті системи можуть мати лише внутрішню активність, оскільки вони не взаємодіють із зовнішнім середовищем. Відкриті системи можуть мати відповідно як внутрішню, так і зовнішню активність.

Внутрішня активність може проявлятися у вигляді генерації активності, активності взаємодії компонентів системи, активності змін структури системи, активності змін рівня організованості у системі та рівня стійкості системи. Зовнішня активність проявляється у вигляді активності впливу на середовище, активності переміщення у середовищі, активності зміни позицій системи у середовищі.

Розгляд різних вищенаведених підходів до проблеми активності дозволив з'ясувати, що на даний час існують багатоманітні за своїм характером типології

форм активності. На нашу думку, типологія форм активності визначається типологією процесу саморуху системи.

Діяльність системи як філософське поняття або форма руху матерії у неживій природі і як конкретне вираження активності системи може здійснюватися в будь-якому напрямі зміни рівня організованості системи, її кількісних параметрів і якісних характеристик. У суспільно-економічному житті процес саморуху і відповідно форми активності мають такі форми:

1. Функціонування. Це форма саморуху на одному рівні матеріальної організації при збереженні її кількісної і якісної визначеності. На нашу думку, функціонування доцільно розглядати як базовий процес виконання певної функції, на який можуть нашаровуватися процеси зростання, спаду, розвитку та інші.

2. Зростання. Це форма саморуху на одному стабільному рівні матеріальної організації зі значними статистичними та динамічними кількісними змінами системи при збереженні її якісної визначеності. Протилежною формою саморуху “зростання” є форма саморуху “спад”.

3. Саморозвиток (прогресивна форма розвитку). Рух системи до більш високого рівня матеріальної організації, який характеризується переважно якісними змінами.

4. Деградація (регресивна форма розвитку). Рух системи до більш низького рівня матеріальної організації, який також характеризується переважно якісними змінами. Може бути тимчасовою і стійкою, а також завершуватися руйнуванням системи.

5. Катастрофічна форма саморуху. Відбувається руйнування системи. Елементи зруйнованої системи в сукупності або вже не становлять нової цілісної системи, або становлять систему на рівні більш простої форми руху матерії.

Єдність викладених вище форм саморуху й активності є життєвим циклом системи, протягом якого система функціонує, при цьому вона може одночасно або розвиватися, або деградувати.

Якщо активність функціонування, зростання та саморозвитку умовно можна визначити як позитивну, то форму активності спаду, деградації і катастрофування – як негативну.

Як видно з вищенаведеного, форма саморуху передусім обумовлює структуру і рівень організації в системі.

Структура визначає упорядкованість елементів системи: будь-яких явищ, процесів, властивостей і відношень, що перебувають у будь-якому взаємозв'язку і співвідношенні. Організація визначає певну упорядкованість у функціонуванні системи.

Так, при функціонуванні, зростанні і спаді структура і рівень організації в системі стабільні, при саморозвитку – структура і рівень організації в системі еволюціонує, при деградації і катастрофічній формах саморуху рівень організації в системі переходить на нижчий рівень, а структура руйнується.

Здатність системи до зміни і збереження структури і рівня організації в системі передбачає наявність у неї відповідних властивостей, які можна визначити як стійкість і нестійкість.

З погляду загальної теорії систем виділяють такі основні групи стійкості [2]:

- видима стійкість. Проявляється за умови, що частина ознак середовища є незмінною, і система не має відповідних компенсаційних механізмів. Наприклад, південні рослини нестійкі до морозів. При незмінному середовищі подібна система може існувати скільки завгодно, але будь-яка зміна відповідних факторів призведе до втрати стійкості;
- групова стійкість. У даному випадку система володіє повною групою компенсаційних механізмів до всіх можливих змін. Таку стійкість мають системи життєзабезпечення космічних апаратів ;
- адаптивна стійкість 1-го роду. Припускає наявність у системі обмеженого набору механізмів, які, проте, здатні компенсувати зовнішні зміни шляхом створення адаптивних ланцюгів з комбінацій наявних елементів. Наприклад, працюють механізми самоочищення біологічних систем;

- адаптивна стійкість 2-го роду. Має подібний механізм, але ланцюг не лінійний, а замкнутий в цикл. По суті, це механізм зворотнього зв'язку;
- відкладена стійкість. Передбачає наявність можливостей ухилення від дій зовнішніх факторів і навіть відсутність відповідних компенсаційних механізмів.

З усіх розглянутих груп найбільш ефективною у практичному плані є остання, при якій можна зовсім не мати адаптивних механізмів, але успішно вирішувати завдання забезпечення стійкості системи. Але на практиці в більшості випадків не можна нехтувати факторами, що спричиняють нестійкий стан системи, або зовсім ухилятися від них.

Нестійкість системи, на противагу стійкості, характеризує нездатність системи зберігати структуру і рівень організації.

Відповідно системи, в яких переважає та чи інша властивість, можуть бути визначені як стійкі або нестійкі. Більш неврайоновані системи матимуть більший рівень активності, оскільки вони мають більш сильний поштовх до саморуху і менш пасивні.

Результати дослідження. Незважаючи на позитивні тенденції, сучасний стан справ макро- і мікроекономічного рівня економічної системи України залишається складним, насамперед, через зниження активності переважної більшості об'єктів господарювання. З'ясовано, що активність це властивість системи, що характеризує першопричину генерування і здійснення процесів цілеспрямованого саморуху з метою зміни, розвитку та вдосконалення системи-продуцента і зовнішнього середовища. Надання системі статусу активності означає, що в її діяльності превалює внутрішня детермінованість над зовнішньою.

ЛІТЕРАТУРА.

- 1.Хайкин В.Л. Активность (характеристика и развитие).-М.: Московський психолого-соіальний інститут; Воронеж: издательство НПО «МОДЭК», 2000.-448с.
- 2.Задков А.П. Факторы риска в сельском хозяйстве/ РАСХН. Сиб. отд.. СибНИИ ЭСХ.-Новосибирск, 1998.-268с.

Гаврилова Т. В.

асистент кафедри маркетинга НУПТ

Категория "активность" как методологическая основа для изучения проблем активизации деятельности

В статье установлено значение понятия "активность", которое является методологической основой для изучения проблем активизации деятельности.

Ключевые слова: *Активность, движение, устойчивость.*

T. Gavrilova

Category "activity" as a methodological basis for studying the problems revitalization

The article is set to the concept of "activity", which is a methodological basis for the study of problems revitalization.

Keywords: *Activity, movement, stability*

Дата публікації: 2007 р.

Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: ДНУ–
Вип. 224. – Т. 1. – С. 263–270
(фахове видання)